

שאלת המלא והחסר בכתיב.

(שיחה בישיבת ועד הלשון, מיום י' שבט תרפ"ז בהשתתפות ב"כ מרכז המורים בארץ-ישראל)
 הפותח בשיחה מר דוד ילין: בפועל יש לנו שני כתיבים: החסר, שהוא בכלל נסמך על הכתיב התנ"כי, והמלא, שהוא נסמך על הכתיב שבמשנה ובספרות שלאחריה. ולמעשה יש קשי בכתיב החסר ויש מגרעות בכתיב המלא.
 ננסה לשקל זה כנגד זה.

היתה תקופה, שלשם דיוק הקריאה נהגו לכתב מלא גם מה שלפי הדקדוק צריך להיות חסר, אולם הסתפקו בזה שכתבו כל חריק ב" וכל חולם וקבוץ ב".
 בזמן האחרון קבל הדבר צורה שונה ממה שהיה קודם, אצל כותבי עברית נכר החקוי לז'רגון. אומרים, שבתנ"ך יש נקוד ולכן סמכו על הנקוד וכתבו חסר, בתלמוד הכתיב הוא מלא מפני שאין שם נקוד. אבל הרי הנקוד של התנ"ך איננו קדמון, והכתיב החסר נקבע והשתרש בו עוד לפני מציאות הנקוד. עלינו אמנם לקבע את הכללים היסודיים לתקון הכתיב: אך יש לדעת מראש, כי לקבע כתיב כזה שכל אחד יוכל לקרא על פיו בדיוק באופן פשוט זהו דבר בלתי אפשרי. כל זמן שלא נכניס אותיות חדשות או סמנים בצורת אותיות לשם התנועות. יש לנו רק שתי אמות קריאה: האותיות ו' י' אשר אותן רוצים לקבע בכל מקום שהכתיב הקדמון חסר. אולם על ידן אין אנו יכולים לקבע בשום אופן קריאה אחת מדיקת: המלה "מיד" תוכל להקרא מִיִּדִי מִיִּדִי וגם: מִיִּדִי מִיִּדִי וגם מִיִּדִי תתלמודית. וכן גם בנוגע לאות ו'. עלינו לא לשכח, כי בדרך כלל הרי אנו קוראים גם דברים הכתובים בכתיב החסר כמעט בלי שגיאות, ואם נשתרשו שגיאות אחדות בקריאה (כגון נתוספו במקום נתוספו), צריך להרחיקן וצריך לזכר, כי בכל אופן בלי ידיעת הלשון לא יוכל איש לקרא גם בכתיב המלא, בהיות ה' משמשת גם לשורק גם לחולם והיוד לחיריק ולצירה. ומי שיודע את הלשון קורא בלי שגיאות גם בכתיב החסר. בספקות בקריאה נתקלים רק במקרים יוצאים מן הכלל.

הנמוקים בעד הכתיב החסר הם: יש צורות יסודיות של הלשון, שאין לאנס אותן. הצורות הללו היו קשורות במבטא, שעל פיו הבדילו בין הברה ארכה ובין הברה קצרה, בין הברה מדגשת בדגש חזק ובין הברה בלתי מדגשת. ועפ"י זה

כתבו מלא וחסר. לצערנו, אבד לנו המבטא הטבעי של שפתנו, העליה מארצות הגולה מפריעה להתפשטותו של המבטא המזרחי הטבעי, שהוא טעון הסתגלות ומהפכה מצד העולה. ומצד שני, צריך לשים לב לדבר, כי גם השפה הערבית וגם השפות האירופיות מבחינות בין תנועה ארכת ותנועה קצרה ובין תנועה דגושה לרפה. ואם נתאמץ, נוכל להשיג זאת גם בשפתנו, ואז נרגיש, מתי צריך לכתב מלא ומתי דבר זה הוא בלתי אפשרי.

הקשי היותר גדול הוא בדפוס. להדפיס את הכל בנקוד זהו דבר הדורש עבודה מרבה מהמסדרים ומיקר את ההדפסה העברית. ואם נאמר ליצק אותיות עם נקודות, יהיה צרך ביותר מטאת תבות לסדור האותיות השונות במקום כ"ב התבות שישנן עתה. יש רק אפשרות של הדפסה בנקוד חלקי, ז"א, רק במקומות שתוכל להיות טעות בקריאת מלה הכתובה בכתב החסר, וזהו רק במקומות רחוקים מאד. בכל אופן למצא פתרון רדיקלי לכל שאלת הכתיב אינני רואה אפשרות.

ה' א. מ. ליפשיץ: בכמה שפות יש מעין אותה מחלקת. יש כתיב היסטורי ויש כתיב פוניטי. המבטא נמצא במצב של שנוי בלתי פוסק. כי בלשון חיה אין מבטא קבוע לאות, בעוד שהכתיב קבוע ועומד (את המבטא הגרמני של ה"חולם" הנהיגו, לפי עדות ד"ר הופמן, בימי ר' שמשון רפאל הירש). את הכתיב הפוניטי אין. אפוא, אפשרות לקבע. אנו צריכים לעמד על בסיס הכתיב ההיסטורי. אולם הכתיב שבתנ"ך יש בו כמה מדרגות של התפתחות. יש כתיב חסר קדמון מאד ויש כתיב מלא במדרגות שונות. הכתיב של ר"ד ילין יש בו כללים. אבל אין זה הכתיב של המקרא, שאין בו כללים; אף אין הוא מיוסד על הסטטיסטיקה של כתיב התנ"ך. כתיב זה מיוסד על היקש דקדוקי ולא על המציאות שבתנ"ך. מר ילין נאמן לדקדוק. אולם צריך לזכר, כי לעולם לא היתה לנו אחדות בכתב. בימי המשנה לא בטלו את הכתיב הקודם, אלא הנהיגו כתיב של חול, והיו גם נגודים בין ארץ ישראל ובבל. באמצע ימי הבינים הגיעו לכתב מלא (ספר חסידים דורש לכתב ליבני). ספרי תורה היו כותבים תמיד על פי המסורה, שירים כתבו בנקוד, אבל כשהיו כותבים בלי נקוד היו כותבים מלא. וגם עכשיו המצב הוא כך. יש לנו כתיב לשירים ולכתיבה מנוקדת, וכתיב מלא כשכותבים או מדפיסים בלי נקוד. כונתי לכתב הרגיל, כתיב של אחד העם, או "השלח": נתכוון, נצטיין, עדיין, זכאי, תנאי, גזירה. אלה שהנהיגו את הכתיב הזה נתכונו לעזר לקריאה ולא חשבו על תקון הכתיב בכללו. משום כך אין משנים כלום במקום שיש נקוד. כמו כן לא ישונה כלום בסדור ובחומש. במקום שיש כתיב היסטורי לא תועיל כל החלטה. יוצא מן הכלל התקון שנעשה בנקוד על יסוד תעודות היסטוריות, כמו התקון של יששכר בר שהיה מדפיס כל סמך קטן כמו חטף קמץ. הוא עשה זאת על יסוד כתבי יד

מימי הביניים (חכמה, מרדכי). גם הכתיב המלא אינו תלוי בהחלטה. הוא יתקיים הלאה. ועד הלשון כבר החליט פעם אחת לבטל אותו. זה לא הועיל. היינו שני מורים בבית ספר אחד והורינו מלא וחסר. צריך להתחשב עם העובדה שיש לנו שני כתיבים. אומרים, שמשבשים אנו את שפת הנוער, אבל הרי אם אין מבחינים וכותבים חסר במקום מלא גם זה שבוש. טוב ומועיל היה לו היינו פונים בקריאה אל המחברים והמוציאים ומבקשים אותם לנקד את כל הספרים. אבל זה קשה מן הצד הטכני. בענין נקוד הקמץ הקטן בחטף היתה מועילה החלטה. – בנוגע לכתיב המלא צריך רק לקבע סדר ידוע, שלא יהיה הדבר הפקר, ובבית הספר חייבים ללמד שני כתיבים. עד כה ידועה צריך ללמד בנקודה ומכתה זו ומעלה ללמד בכתיב מלא.

ד"ר יצחק אפשטיין שלא בא אל הישיבה הביע את דעתו בשאלה זו בכתב: "מהו ערך הבעיה של ההשתמשות בכתיב המלא והחסר גם יחד למעשה?" (א) לקריאה: הכל יודעים, כי בקראנו נראה רק מקצת האותיות ואת השאר אנו משלימים שלא מדעת, ונדמה לנו שראינו את כולן; וכאשר נרבה לקרא, כן ניטיב ונמהר להכיר את המלים במקצת מועטת, הואיל וכן יעמיקו להקבע בזכרוננו חבורות האותיות המשותפות זו לזו בכל מלה. אבל במה דברים אמורים להיות כל מלה מוצגת תמיד לנגד עינינו בצורה קבועה, בלתי מתחלפת. לא כן בהופיעה בדמויות שונות: סלם – סולם, דבר – דיבר, מדה – מידה, גורה – גזירה, כפילות צורה זו יוצרת שותפויות מתנגדות או מתחרות, המשהות את ההכרה ולפעמים גם מעכבות אותה. בנסיונות מדויקים הוכח, כי אפילו בהברות בודדות מתגלה השהאה זו באלפיות שניה; אולם כאן דבר לנו אל מלים ואל מושגים, ובקראנו בכל יום אלפי מלים מן הסוג הנדון יצטרפו העכובים להפסד נכר בזמן. ועל אחת כמה וכמה תזיק שניות זו בתנוך. בטרם שיספיק הילד לסגל לו את הצורות "החסרות" והנה הופיעו "המלאות", ואלה עצמן מתחלפות לפרקים: ידבר – ידובר, ארפה – ארופה – אירופה. האדם מתרגל לכל ואף לבלבול צורות הכתב. אבל כמה יכבד הדבר על המתלמד.

(ב) לכתיבה: הפסד זה ירבה ככל כפלים בכתיבה. בקריאה עסק לנו בהכרה, בזכירה סבילה, בקלה שבצורות הזכרון; אבל בכתבנו אנו מפיקים את השותפויות בצורה פעילה, בתנועה, ואילו הכפילות שבכתיב, כלומר, הזכר בעל שני פנים, מחולל פקפוק, מפסיק את התנועה שתתחילה ומעכבה. עכוב זה יעצם גם הוא אצל הילד והנער; וחובה להדגיש, כי לפנינו כאן לא רק בזבוז של זמן, דליחת התהליכים העצביים והתנגשותם הן, בהשנותן לרגעים, נזק פסיכופיזיולוגי שאין ערך לו בכל הגילים ובימי הנעורים ביחוד.

מכאן הבעיה הכבדה: נגית, כי נקבל את הכתיב המלא מן המלא, אבל ספרי הקריאה לילדים מה תהא עליהם? כשלש שנים ילמד הילד לקרא ולכתב: לֶקֶט, לֶקֶט, חֶפֶר, חֶפֶר, ובבקר אחד צורות חדשות ותנועות מחולפות: לִיקֶט, לוקט, חיבר, חובר. ולא עוד אלא שבאותו זמן יקרא שירה בכתיב חסר ופרוזה במלא, ועוד זאת: הכתיב המלא בא להקל מעל הקורא ולספק לו תנועות בתוך המלה, אפס כי גם כאן אנו מכניסים שניות: הו' היא ו וגם וי הי' היא י וגם י.

ג) ל מ ב ט א: הכתיב המלא התמים שם קץ להבדלה שבכתב בין תנועות ארכות לקצרות ומבטל את הדגש ואת השוא נע. אמנם למעשה כבר בטלים ומבוטלים ועומדים הם, וגם טובי העברים מתעלמים מהם כאילו אינם במציאות; אבל תקנת הכתיב שאתם באים לתקן מאשרת את תקלת המבטא וקובעת את זו, בכח של סמכות, לדורות כעקר כשר ורצוי. שאלת הכתיב המלא והחסר היא חלק של שאלה יותר כללית, של שאלת המבטא, אנו מעלימים און מהשפה המבוטאת והנשמעת, מיסודה החי, מעקרה, העברית מציגה אוצר רב לדיוק וליופי בתנועה ובשמע, ואנו מנולים אותה מקצר הרגשה ומחסר טפול. הגרמני, הצרפתי, האנגלי והאיטלקי אינם פוסקים מהשביח את מבטא לשונם בבית הספר ועל הבימה, ואנו? בעין למדנו את העברית ובעין אנו מוסיפים לסגל את כל תורותינו המרביות בעברית, התנונה אוננו והתחרשה לשפתנו, כל הרצאה וכל הצגה על הבימה הן פרסום מפגין לכעור מלולנו, וההתנונות הולכת וגדולה ומעמיקה להשריש בכל פנות העם ומגן הילדים ועד טובי בתי הספר למינם...

ועד הלשון צריך לעסוק ברצינות הראויה בשאלת תקון המבטא, שבה נכללת גם שאלת תקון הכתיב.

ה' ב. דינבורג: אנרכיה לשונית שוררת בארץ ויש בה משום סכנה לעצם תחית הלשון. רצוני לעמד על הפרובלימה ועל הדרכים לפתרונה. הקשר בין הכתיב ובין המבטא הוא קשר היסטורי פנימי. אין לדון באחד מבלי לנגע בשני. הכתיב שלנו הוא כתיב היסטורי ושכבות לשוניות-היסטוריות שונות בו, ואי אפשר לתפס אותן כדבר שלם; או מלא או חסר. בתקופות אחדות באו השנויים בכתיב בקשר עם השנויים במבטא, ובתקופות אחרות, בימי הביניים, כשהלשון העברית היתה רק לשון חכמים, באו השנויים בקשר עם שאלת הכתיבה והקריאה הנוחה. אחרי שהלשון לא היתה כבר מדוברת והמבטא חדל מהשפיע על הכתיב, וכמה מן השנויים בכתיב של התקופה הקודמת גם הם הוצאו: רק הספר וצרכיו חקק את חקי הכתיב. ואם הלשון חזרה עכשיו להיות מדוברת, אין לנו לזלזל בגורם זה. בתקון הכתיב עלינו להתחשב עם שני סוגי השכבות בכתיב. מצד אחד, אם אנו

משנים יותר מדי בספר ובצורתו. הרי אנו שובדים את הענף שעליו אנו יושבים, כי גם דבורנו אנו יונק ונוזן עדיין מן הספר, ולא כמו אצל אומות העולם שספריהן יונקים ומתפרנסים מעסיסיותה של לשון הדבור וגוניה השונים. ומצד שני, עלינו לדאג למבטא הנכון של הלשון החיה, וכל כתיב שאיננו נשען על המבטא יש בו משום תקלה עצומה והוא מפריע לתחיתה המלאה של הלשון בפינו. ומכאן הזהירות שעלינו לנהג בתקונים אלה. הבחנה מדעית בשכבות ההיסטריות של הכתיב – תנאי מוקדם לתקונים בענין זה. אי אפשר גם לגשת לתקון הכתיב מבלי לדאג להתאמה בין המבטא ובין הכתיב, אחרי שהלשון החיה היא חומה פרוצה, ואנו יוצרים שוב שתי לשונות: הלשון המדוברת והלשון הכתובה.

חובת ועד הלשון היא אפוא: (1) למצא את האמצעים להקנאת המבטא הנכון לעם ולהיות המפקח על הלשון ובהתאם לזה להכניס שנויים בכתיב (למשל, הכנסת הדגש החזק לתוך הכתיב); (2) במקום שאין לחשש לשבוש וקלקול הלשון צריך להנהיג את הכתיב המלא. אני מציע, אפוא, גם חסר וגם מלא. הבחנת שני היסודות הללו בלשון וקביעתם טעונה גם חקירה ודרישה וגם הסכמה הדדית. ולשני הדברים הללו על ועד הלשון לדאג, כי זאת היא חובתו.

למעשה, על הוועד לברר, לפי דעתי, את הפרובלימות המדעיות הקשורות בתקון הכתיב ולתת לחבריו המומחים לברר, כל אחד במקצע שלו, את השאלות בדרך עיונית. לפרסם את המסקנות, לעבד על יסודן הצעות מעשיות בכוון הנ"ל, ואחר כך לקרא ועידה גדולה, שתדון בדבר ותקבע הלכה בשאלות הכתיב.

ה, ארנון: ההרצאות גוללו לפנינו את הפרובלימות. אבל לא הראו מה יש לעשות, כדי לקבע גבולים. החלטת ועד הלשון לא תספיק. צריך לקרא כנסת מיוחדת, שישתתפו בה גם מורים וסופרים, ואם אי אפשר לקבע את הכתיב בפעם אחת, לפחות לקבע את הכוון. מלבד הצד הדקדוקי יש בזה גם צד חברתי. הדקדוק צריך להסתגל אל החיים. ההחלטות אינן צריכות להיות עיוניות בלבד. יש בידי המורים לאסר את כניסת הספרים, שנדפסו בכתיב הלקוי, אל בית-הספר ואל חוגי הנוער, לשם אוטוריטטה אני מציע לאסוף כנסת גדולה. ועד הלשון איננו צריך להתחילט בעצמו, כי אם להציג את השאלה לפני כנסת זו, גם לפי דעתי אין לתלות כל תקוה בנקוד הכללי של הספרים, כי קשה הוא ואי אפשר להנהיג אותו.

ד"ר יצחק סירקין: לא שמענו כאן, כיצד למצא מוצא מן המצב, מפני שהפרובלימה היא לא רק עיונית, כי אם – ואולי בעקר הדבר – מעשית. למעשה הרי חיבים אנו, מצד אחד, להקל על הקורא הפשוט את עצם הקריאה

אם רוצים אנו ללחיות את השפה בפי העם, ומצד שני, הרי אי אפשר לתת לילד רק את הכתיב המלא, משום שהוא, הילד, צריך ללמד ראשית כל תורה ונביאים, ואלה הרי מוכרחים להשאר מטעמים מובנים בכתיב חסר ובנקודה. ואם נאמר לתת לילד את שני אפני הכתיב, את החסר והמלא, בבת אחת, הלא נגרם בזה לבלבול במחו שלא יתוקן עוד. רואים אנו, אפוא, שהפרובלימה היא בעקר פדגוגית-מעשית.

לפי דעתי, אין עכשיו ברירה אחרת מאשר לתת לילד בשנים הראשונות ללמודו אך ורק חמרי קריאה בכתיב חסר ומנוקד כמו ספרי התנ"ך וכתבים דומים להם בכתיב ובנקוד, ואך אחרי שנים כשהכתיב החסר כבר יהיה שגור בפיו ובנפשו, זאת אומרת, אחרי שיהיה לו כבר להרגל טבעי-אורגני, יכולים ללמדו לאט גם את הכתיב כמו שהוא נמצא במשנה. וכך ירכש לו הילד את שני אפני הכתיב, החסר של התנ"ך והמלא של המשנה, באותה הדרגה, כמו שהיה באמת סדר בריתם ואופן התהוותם ההיסטורית. מובן, שצריך לקבע את שנות הקריאה בכתיב החסר והמנוקד בהתאם להתפתחות הילד, ורק אחרי שהגיע הילד למדרגת התפתחות כזאת, שיוכל ללמד גם את הכתיב המלא הבלתי מנוקד ולהסתגל גם לו מבלי שיתבלבל, זאת אומרת, אחרי שיהיה די מבוגר וצלול בדעתו, שיוכל להיות שליט בשני אופני הכתיב מבלי שהאחד יפריע לשני, נוכל ללמדו גם את הכתיב המלא.

ואשר לכתיב המלא עצמו, יש להתנגד, על כל פנים לעת עתה, למלא שבמלא, משום שהוא נגד הרגשתנו הלשונית, וזאת היא ההוכחה היותר ברורה, שזמנו עדיין לא הגיע, נסתפק בשביל הגדולים בכתיב המלא המצומצם, ההכרחי, שהוא מתאים לעת עתה להתפתחות ההדרגית, ושגם לילד קל לעבר אליו מן הכתיב החסר מאשר אל הכתיב המלא שבמלא, אפשר שבמשך הזמן יתפתח הכתיב המלא הלאה בדרך כל לשון חיה, אבל לעת עתה לא עלינו המלאכה לגמר.

ד"ר א. מזיא: אין לערבב את שאלת המבטא עם הכתיב. יש, למשל, מדקדקים מצוינים שהם נגד המבטא הספרדי. מצד שני, אני מאמין, כי במשך הזמן יתהוו מבטא ארץ ישראלי ממוזג, צריך לעמד על הפרובלימה של הכתיב המלא והחסר רק באופן מעשי בלבד.

ה' ליפשיץ מעיר הערות נוספות: במבטא אין מקום להשפעה. בטוי של קונסוננט איננו נתן ללמוד, אלא הוא נקנה בדרך של חקוי ממושך. ההתפתחות מכוונה בכלל נגד האותיות הגרוניות. גם הספרדים שבעיר העתיקה אינם מבטאים כבר את האותיות הגרוניות, היהדות הבאה מאירופה תמית את הגרוניות. – לשנות את הכתיב ההיסטורי אין אפשרות, בכל לשון הקרי הולך ומשתנה. אבל הכתיב נשאר בתקפו. – הגזרה על כתיב חסר

היא עקבית. אבל היא לא תועיל. הכתיב החסר מכביד את הקריאה ומשום זה לא ישמעו לנו. יש לנו בפועל שני כתיבים, ומכתה ד' ואילך אנו צריכים ללמד את שניהם. צריך שהאספה המלאה של ועד הלשון תחליט להוציא לאור קובץ מיוחד מוקדש לשאלה זו ולברר וללבן את השאלה מכל צדדיה. הגשמת אחדותו של הכתיב מסורה לידי המורים. אבל אין מקום למועצה בשאלה זו.

ה' אביעזר ילין מעיר על נחיצותה של כנסת מיוחדת לשם ברורה ופתרונה של שאלה זו. אי אפשר להשלים עם מציאותם של שני כתיבים זה בצד זה בעתונים ובספרי קריאה לנוער. מועצה אוטוריטטית יכולה לקבע גבולים. וצריך לעשות זאת בהקדם.

ה' דוד ילין: מוכרחים לקשר את המבטא עם הכתיב, כי הכתיב הוא העתקת הדבור. לצערנו אין לנו עדיין דבור מסודר ולכן אין לנו עוד כתיב קבוע. הדגש מיפה את הלשון ואין יסוד להמשיך את בטולו. נכון הדבר, כי האותיות הגרוניות מוזרות הן לעולי אירופה, אבל ארץ ישראל היא ארץ מזרחית ויש לקבע בה את המבטא הטבעי בדרך החנוך. כמובן אי אפשר לשנות ולתקן הכל בפעם אחת. לזאת דרושה עבודה של שנים רבות. אך ברצון כביר מצד המחנכים אפשר להשיג תוצאות חשובות. והכל תלוי רק ברצוננו.

האספה מסתיימת מבלי שתתקבל החלטה קבועה בשאלה שעמדה על הפרק.